

УДК 94: 327: 378] (477.63) «195»
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.5>

Каковкіна О.М.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ДНІПРОПЕТРОВСЬК ЯК БАЗА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У 1950-Х РР.

У статті розглядається Дніпропетровськ як база навчання іноземних студентів протягом 1950-х років у контексті періоду 1945–1959 р. – від завершення Другої світової війни до надання місту статусу умовно-закритого міста. Останнє передбачало його закриття для в'їзду іноземців, за винятком спеціального дозволу. Ця обставина фактично зумовила вилучення визначеного періоду його історії з практики наукових досліджень, присвячених місцю Дніпропетровська у міжнародних відносинах, зокрема навчання іноземних студентів. Основу дослідження становлять опубліковані джерела, передусім документи, які розкривають міжнародно-правові умови навчання та перебування студентів із країн Східного блоку та країн Азії у вищих навчальних закладах СРСР, а також неопубліковані джерела Державного архіву Дніпропетровської області, які дозволили розкрити окремі питання навчання та перебування іноземних студентів із Болгарії, Румунії, Угорщини, Польщі, Китаю, Кореї, Монголії. Визначається значення міста для підготовки закордонних фахівців, пріоритетні напрями підготовки, перелік закладів для навчання, особливості та проблеми процесу навчання. Використаний мікроісторичний підхід у дослідженні дав змогу реконструювати окремих фрагмент історії значного наукового та промислового центру України. З'ясовано, що перші студенти прибули до «вишів» міста у 1949 р. та перебували до останнього дня на момент розпорядження про закриття. Найбільшу їхню кількість приймав гірничий інститут, який мав найбільш підготовлену для цього наукову та матеріальну базу. У системі навчання в послідовності за кількістю студентів були також транспортний, інженерно-будівельний та сільськогосподарський інститути, які не готові були в повному обсязі забезпечити як навчальні запити, так і побутові. Водночас перебування та навчання іноземних студентів стимулювали пошук нових методик викладання, практики спілкування на різних рівнях – буденному та офіційному, формувало певний міжнародний імідж міста.

Ключові слова: Дніпропетровськ, УРСР, міжнародні відносини, студенти-іноземці, навчання.

Постановка проблеми. Відкриття закритого для іноземців Дніпропетровська у 1987 р. призвело до появи у місті у першу чергу студентів. Незначна їхня кількість з'явилася у державному університеті – німецькі студенти-філологи ще не з об'єднаної, Східної Німеччини, відкривали для себе «перебудовні» радянські реалії; на початку 1990-х додалися представники Китаю та африканські студенти, а сьогодні практично в усіх вишах міста навчаються іноземці. Водночас це швидше було відродження традиції навчання іноземців, а не її початок. Історія радянського Дніпропетровська другої половини ХХ століття найчастіше згадується у зв'язку з темою «закритого міста», зважаючи на час його перебування у цьому статусі – 1959–1987 рр., та значне місце у ракетобудуванні. Разом з тим, «до закриття» сторінка цієї історії у контексті міжнародних відносин України та СРСР в умовах радянської дійсності з властивими їй особливостями, маловивчена. Запропо-

нована тема дослідження зумовлена прагненням не тільки заповнити одну з лакун історії відомого центру наукового, економічного життя України, а й підняти питання про рівень міжнародної активності регіонів України, окремих міст, їх роль у формуванні республіканського іміджу в умовах тоталітарної доби, про місце України у формуванні еліт країн «народної демократії» через систему навчання, або впливу самої системи на стан освіти у країнах-«реципієнтах». У сенсі останнього варто згадати оригінальне дослідження Дж. Коннеллі [25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначена тема статті як предмет дослідження знайшла втілення у радянській історіографії у численних працях, покликаних розкрити масштаби відносин країн «народної демократії» з СРСР, про що свідчить опублікована бібліографія [28]. Дніпропетровськ фігурує в переліку міст України, які стали центрами підготовки фахівців для країн

Східного блоку, а також лояльних до СРСР урядів країн Азії та Африки. З-поміж синтез, найбільш дотичних до теми, відзначимо праці О. Алексеєва [1], М. Іваницького [20], П. Сохана та В. Даниленка [11; 38], які містять значну фактичну частину, статистичні дані щодо іноземних студентів у спеціальних та вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) України з кінця 1940-х рр. Попри відповідне ідеологічне навантаження публікацій, вони презентують системний погляд, вписуючи у радянський метанаратив компоненти «інтернаціональних зв'язків», зокрема навчання студентів.

Із сучасних зарубіжних досліджень варті уваги праці російських вчених – Д. Андросової [2], В. Белова [4], А. Гушніної [10], які пропонують новітній погляд на міжнародну активність вищої школи СРСР, але апелюють до досвіду російських міст, де навчались іноземці, передусім Москви та мегапроекту у системі навчання іноземців – Університету Дружби народів ім. П. Лумумби. Запропонована ними періодизація історії навчання іноземців в СРСР використана вітчизняними авторами перших узагальнень з цього питання на прикладі України: В. Груцяком, який розглядає окремі сторінки навчання студентів-іноземців на підготовчих відділеннях в Україні [9], Т. Шмоніною та Ю. Бойчук, які присвятили працю підготовчій системі навчання іноземних студентів у природничому напрямку [40], Л. Рибаченко, яка намагалася узагальнити з педагогічної точки зору практику підготовки іноземних фахівців в Україні з 1946 р. [30]. Щодо стану вивчення теми, очевидним є дефіцит локальних розвідок, з яких вдалим прикладом є публікації О. Шевченко, присвяченої китайським випускникам вишів УРСР [39], та Менг Хін, яка містить нові факти українсько-китайської співпраці «доби соціалізму» [27]. Показово, що в публікації з історії міста Дніпропетровська іноземна присутність у «до закритий» час не знайшла місця [22], хоча окремі факти навчання у місті іноземних студентів протягом 1950-х рр. містять нариси історії ВНЗ Дніпра [3; 6; 8; 21]. Певну прогалину намагалася заповнити авторка цієї статті, присвятивши розвідку іноземним групам, які відвідували місто протягом 1950-х рр. [24]. На часі підготовка ґрунтовних досліджень про систему навчання іноземців в Україні через залучення як нових джерел, так і через вихід на нові сюжети, методологічні ідеї.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати значення Дніпропетровська у процесі підготовки іноземних фахівців у 1950-х рр., на які власне припадає час навчання іноземців у місті:

у 1959 р. місто увійшло до переліку «умовно-закритих» міст, що означало заборону у ньому перебувати іноземцям без спеціального дозволу. З методологічної точки зору пропонується звернутися до проблеми реконструкції історії радянського міста, окремих її складових, через використання мікроісторичного підходу. В основі інформаційної бази – опубліковані документи, матеріали періодики, не опубліковані джерела з Державного архіву Дніпропетровської області (фонди Дніпропетровського обкому партії, Дніпропетровського раднаргоспу).

Виклад основного матеріалу. У межах співпраці СРСР з країнами «народної демократії», повенний період посідає особливе місце: формування політичних зв'язків нерозривно поєднувалось з усіма напрямками відносин, з яких економічний виступав гарантом «нерозривної дружби», сприяв відбудові зруйнованого війною господарства, зміцненню авторитету комуністів на етапі боротьби за владу у певних країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Матеріальні впливання в країни нового блоку з боку СРСР зумовлювали необхідність підготовки кадрів, як професійно так і ідеологічно готових втілювати нові завдання. Крім того, особливість цього процесу полягала у необхідності працювати з обладнанням, яке постачав СРСР, і на базі якого відбувалось навчання працівників на його промислових об'єктах. Місце України у розвитку відносин з новими союзниками була надважливим, зважаючи на географічне розташування, історичні зв'язки та потужну економічну складову, як аграрну так і промислову.

Початковим етапом розвитку системи підготовки фахівців для інших країн можна вважати 1945 – початок 1950-х рр., коли переважав європейський вектор у цьому процесі. Так, вже у 1945 р. почалися перемовини з урядами Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії щодо дозволу студентам цих країн навчатися у ВНЗ Радянського Союзу. Внаслідок цього вже у 1946 р. у СРСР навчались 95 осіб з Болгарії, протягом 1946–1947 навчального року прибули ще 100 студентів та 45 фахівців з освітою для підвищення кваліфікації, у 1949–1950 рр. виші СРСР прийняли 230 болгарських студентів [38, с. 201–202]. Польські студенти почали шлях в Україну через Москву, куди у 1946 р. були прийняті перші польські кандидати [31, с. 143], а на 1950 р. в Україні перебували вже 272 студенти з цієї країни [38, с. 207]. Протягом 1945–1948 рр. виші СРСР закінчили 396 угорців, а на 1952 р. їх налічувалось уже 1416 осіб. Щодо їх кількості в Україні, на 1951 р. 102 угорські студенти навча-

лись у ВНЗ республіки, причому найбільша кількість – 68 – у Дніпропетровську [38, с. 206–207]. Після утворення Німецької Демократичної Республіки (далі – НДР) у 1949 р., перша група студентів з 95 осіб прибула до СРСР у 1951 р. [38, с. 210]. Створення Ради Економічної Взаємодопомоги у 1949 р., підписання міждержавних договорів у 1955 р., прискорили інтеграційні процеси в усіх сферах відносин СРСР з комуністичними урядами Східної Європи.

Показово, що прийняття студентів до радянських вишів відбувалось іноді до підписання угод, окремих домовленостей, що змушує вести мову про труднощі правового, організаційного змісту, які супроводжували їх облаштування, навчання, появу численних питань, вирішення яких покладалося на окремі навчальні заклади під контролем та патронатом партійних органів. У 1947 р. була підписана перша угода СРСР та Болгарії стосовно студентів, за якою остання мала компенсувати тільки 50 % витрат на утримання та навчання студентів [33, с. 237–240]. Цей приклад стосується й інших країн «народної демократії» – Польщі, Угорщини, Румунії, Чехословаччини, з якими у 1952 р. були підписані оновлені угоди з СРСР, які за змістом можна назвати типовими. Наприклад, угода СРСР та Чехословаччини передбачала узгодження кількості студентів та аспірантів між двома міністерствами не менше ніж за чотири місяці; мінімум за два місяці мали бути надані іменні списки кандидатів для навчання, які зобов'язані мати завершену середню чи вищу освіту (для аспірантів) та належний стан здоров'я; візи для в'їзду надавались у загальному порядку; для вступу кандидати мали скласти вступні іспити, визначені міністерством вищої освіти СРСР, та могли бути зараховані тільки на 1-й курс (у виняткових випадках – на старші курси); студенти, які не володіли російською мовою, мали пройти підготовчі курси з її вивчення тривалістю від півроку до року; на студентів, які приймалися до вишів, поширювались усі правила як і для радянських студентів; на час навчання студентів забезпечували житлом (гуртожитком) так само і на таких самих умовах, як і усіх студентів та аспірантів в СРСР; уряд СРСР брав на себе витрати на утримання студентів, а саме: 500 рублів стипендії для студентів та 900 рублів для аспірантів, зарплатня викладачам, побутові, транспортні витрати, але чехословацька сторона мала компенсувати 50 % цих видатків на утримання (Болгарія – 40 %) [32, с. 52–54; 37, с. 193–196]. Вступ польських студентів до вишів СРСР визначався нотами про погодження

їх прийняти на прохання Польщі [19, с. 73, 242]. У 1957 р. були підписані типові угоди практично з усіма країнами Східного блоку про взаємні обміни студентами та аспірантами [31, с. 381–385]. З початку 1950-х рр. у процес навчання іноземних студентів в СРСР включено азійський напрямок, а саме – Китай, Корею, Монголію, В'єтнам, хоча мали місце окремі випадки прийому студентів з цих країн у другій половині 1940-х рр. [39]. Щодо них діяли такі ж умови, як і для інших іноземних студентів [34, с. 316–317; 35, с. 26–29].

В Україні осередками навчання протягом другої половини 1940-х – у 1950-х рр. стають Київ, Харків, Дніпропетровськ, Львів, Одеса, головною проблемою яких з часу звільнення від нацистів була відбудова та відродження життя, яке Дніпропетровськ розпочав у жовтні 1943 р. При цьому високі показники відбудови забезпечувались традиційними для СРСР директивними засобами [22, с. 498–499]. Зважаючи на втрати за роки війни, як матеріальні так і кадрові, підготувати заклади для прийому іноземців було непростим завданням. На 1944–1945 рр. відновили свою роботу університет та 8 інститутів міста [12, арк. 37], на початок 1950-х рр. з 13 навчальних закладів області у Дніпропетровську працювали 10 ВНЗ, 2 – у Кривому Розі, та вечірній інститут у Дніпродзержинську. 7 ВНЗ мали вечірні та заочні відділення (іноземці навчались тільки на денному) [15, арк. 1].

Переваги дніпропетровських вишів та технікумів полягали у розташуванні поряд з виробництвом та їх зв'язок з ним, зважаючи на те, що у навчанні іноземців домінувала промислова складова. Підкреслюю, що серед ВНЗ міста Дніпропетровський гірничий (далі – ДГІ) та металургійний інститути (далі – ДМетІ) були закладами республіканського значення і посідали важливе місце у розвитку відповідних галузей не тільки України, а й СРСР. Саме на базі ДМетІ сформувався потужний науковий осередок, і в 1953 р. в місто з Києва було переведено Інститут чорної металургії УРСР, у 1954 р. – Міністерство чорної металургії України (далі – МЧМ), звідки координувались зв'язки із десятками країн світу, як соціалістичного, так і капіталістичного «табору» [5]. Протягом 1957–1965 рр. Дніпропетровськ був центром одного з найвагоміших у міжнародних відносинах УРСР раднаргоспів, успіхи діяльності якого відзначала преса [26, с. 3; 29, с. 2], на підприємствах міста й області перебували сотні іноземних фахівців для отримання досвіду чи навчання на виробництві [23, с. 47–48]. Паралельно із студентами, навчання вже певним чином підготовлених фахів-

ців, відбувалось на підприємствах міста: металургійних заводах ім. Петровського та ім. Леніна, трубопрокатному ім. К. Лібкнехта. Крім того, значення Дніпропетровська для промислового навчання підсилювала близькість Криворізького гірничорудного та металургійного комплексу, особливо «Криворіжстали», а також Дніпродзержинського металургійного комбінату, Новомосковського та Нікопольського трубного заводів, низки заводів машинобудівного комплексу. Тобто з погляду наукового та виробничого ресурсу ВНЗ міста забезпечували запиту для підготовки фахівців насамперед промислового, металургійного та гірничого напрямку, хоча невеликі групи приймав сільгоспінститут, іноземні студенти не навчались у державному університеті, жодна з спеціальностей якої не була затребувана, не були включені до системи підготовки іноземців медичний, фармацевтичний, інститут іноземних мов.

Перші студенти були зараховані у виші міста протягом 1949–1950-х рр., хоча наявні документи не дають можливості надати узагальнення з кількості загалом, прослідкувати динаміку по кожному року за 10-річчя навчання. З країн Східного блоку були представлені Болгарія, Чехословаччина, Польща, Угорщина, Румунія, з країн Азії – Китай, Корея, В'єтнам та Монголія. Звіти та довідки про перебування іноземців у певному закладі, які надавались до обкому КПУ, і які стали предметом аналізу, містять кілька спільних інформаційних складових: про академічну успішність, «політико-виховну роботу» з ними, побутові умови. Властива цим документам певна «парадність» зумовлює критичне ставлення до окремих положень.

Найбільш підготовленим ВНЗ для роботи з іноземцями вважався ДГІ. Тут існував найбільший зарубіжний студентський анклав у місті. Інформація на 1 липня 1954 р. свідчить про 147 студентів з шести країн: Болгарії – 63, Румунії – 45, Угорщини – 20, Польщі – 4, Чехословаччини – 14 та Китаю – 1 [13, арк. 41], протягом 1956–1957 рр. тут вже навчались 227 іноземних студентів: Китай – 115, Болгарія – 50, Чехословаччина – 21, Румунія – 17, Угорщина – 3, Корея – 1. Зарубіжні представники навчались на усіх спеціальностях ДГІ, але переважали геологорозвідвальні (80 %) [21, с. 247]. Очевидне збільшення загальної чисельності студентів з Китаю поєднувалось із розширенням наукових та виробничих зв'язків інституту міста з далекосхідною державою: фахівці з ДГІ готували методичну літературу для китайців, яку виїздили презентувати до Китаю, науковці вишу надавали консультації, тех-

нічну документацію китайським колегам, брали участь у будівництві об'єктів гірничої галузі у Китаї [21, с. 248].

Друге місце за кількістю іноземних студентів посідав на середину 1950-х рр. Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту (далі – ДІІТ): на початок 1953–1954 навчального року на п'яти факультетах з 74 студентів навчались: румунів – 25, угорців – 20, болгар – 9, 8 монгольських студентів та 8 з Кореї та 4 поляки. Найбільша кількість були зараховані протягом 1949–1950 рр., а найбільш затребуваним виявився факультет «Мости й тунелі» та механічний, де були представлені усі країни [13, арк. 80]. На початок наступного навчального року, після завершення частиною студентів навчання, їх нараховувалось 58. У довідці до обкому КПУ йдеться про відмінні та добрі оцінки у всіх студентів, але при цьому відзначаються проблеми: деякі з них не були допущені до складання сесії – четверо по хворобі та троє – через незнання російської мови, один студент отримав незадовільну оцінку (рідкісний факт щодо успішності іноземців), при цьому «гарні знання на екзаменах демонстрували болгар та корейці, трохи гірші – румуни та угорці, і найменш успішні – монголи через погане знання російської мови» [13, арк. 86]. Низький рівень знань змусив залишити на другий рік навчання (на тому ж курсі) 3-х монгольських та 3-х угорських студентів. Зважаючи на те, що головною перешкодою для опанування дисциплінами було знання російської мови, в інституті саме на її вивчення відводилось три заняття на тиждень, а із монголами проводились індивідуальні заняття [13, арк. 87]. ДІІТ з усіх дніпропетровських ВНЗ мав найширшу географію для проходження практики студентами на профільних виробництвах Дніпродзержинська, Харкова, Ворошиловграда, а також будівництвах Сибіру, Москви та Ленінграда.

У Дніпропетровському інженерно-будівельному інституті (далі – ДІБІ) протягом 1953–1954 навчального року навчались 27 студентів-іноземців: з Польщі – 8, Болгарії – 5, Румунії – 7, Угорщини – 7 [14, арк. 5]. У 1954–1955 рр. навчались вже 43 іноземці з чотирьох країн – Китаю – 20, Польщі – 10, Румунії – 6, Угорщини – 7, причому уся китайська група була зарахована вперше у поточному навчальному році, а більшість інших студентів навчались з 1950 рр. [15, арк. 18]. За даними, які наводить О. Шевченко, в Україні у 1950-х рр. навчались майже 1000 студентів з Китаю [39].

У ДМетІ у 1954 р. навчались студенти з Болгарії, Польщі, Угорщини, Чехословаччини, а також Східної Німеччини – це єдиний «виш», де навчались німецькі студенти. Уперше у 1954 р. були прийняті китайські студенти [13, арк. 61]. На жаль, відсутні статистичні дані щодо загальної кількості студентів-іноземців, які не вказані й в історії вишу. Довідка сільськогосподарського інституту свідчить, що у 1954 р. там навчались семеро студентів із-закордону: п'ятеро – на зоологічному та двоє – на агрономічному факультетах [14, арк. 47]. Загальна кількість студентів денних відділень ВНЗ міста на 1954 р. становила 2 640 осіб [12, арк. 1], з яких іноземці – близько 300 осіб, склали «пристойний» відсоток. На цьому етапі дослідження складно сказати, як на чисельність студентів вплинули процеси деєталізації, оскільки динаміка її зростання простежується з початку впровадження цієї практики у середині 1940-х до середині 1950-х рр., а інформація про зарахованих студентів на 1-й курс шести ВНЗ, які приймали іноземців у 1953–1954 рр., свідчить про зниження їх чисельності у цілому. Так само складно з'ясувати роль подій у Польщі, Угорщині у 1956 р. на вступ студентів до ВНЗ міста.

Спільні риси навчання та перебування студентів у ВНЗ Дніпропетровська визначались угодами, які зумовлювали певну універсальність їх становища в окремому закладі. Студенти навчались у загальних академічних групах певного курсу за спільними програмами. Розклад коригувався у тих випадках, коли години іноземної мови замінювались на вивчення російської мови. У звітах відзначається, що успішність переважно була високою, оскільки «для навчання обирались найкращі кандидати» [15, арк. 15]. Щодо відмінних показників успішності з усіх практично дисциплін, як, наприклад, у випадку ДІБІ, виникають питання: чи варто їм довіряти, зважаючи на мовні проблеми та об'єктивні перешкоди для повноцінного опанування змістом програм. Стосовно сільгоспінституту відзначається відмінна успішність студента-агронома з Болгарії, хоча інші також витримували рівень «добре» та «відмінно». Підкреслюється рівність у ставленні до студентів, відсутність «лібералізму» на екзаменах [13, арк. 47]. Важлива ремарка – студенти-іноземці отримували стипендію незалежно від результатів сесії, вона не обкладалася податком та вони не брали участі у державних позиках [15, арк. 27]. Більш критична оцінка успішності студентів міститься в інформаціях ДМетІ та ДІТТ. Так, кілька студентів-транспортників за результатами зимової сесії

1954 р. мали заборгованості, а троє румун отримали незадовільні оцінки з фізики [13, арк. 86].

Водночас окремі студенти залучались до наукової діяльності, де першість тримали болгари [13, арк. 42–43], пояснення чому варто вбачати в успішному опануванні російської мови. Адже у навчальній практиці найбільшу проблему, судячи з джерел, складала, комунікаційна. Це стосувалось як «латини комуністичного табору» – російської, так і знання мов тих країн, представники яких прибували на навчання. Нагадаємо, що на початковому етапі навчання іноземців впроваджувалась практика вивчення російської мови до вступу в радянські вищі, а за угодами 1952 р. передбачалось вивчення мови на підготовчих курсах терміном від півроку до року для тих абітурієнтів, які недостатньо опанували мову вдома. Практично усі документи наголошують на особливих труднощах вивчення російської не тільки для студентів із Китаю, Кореї, а й Угорщини, зважаючи на особливості угорської мови. Так, з 1949 р. в Угорщині були запроваджені 3-річні курси для вивчення російської мови, які мали підготувати абітурієнтів до вступу в радянські заклади [38, с. 206].

Наприклад, директор ДІБІ відзначав: «Найбільш складним та методично вузьким питанням залишається у цій роботі до цього часу викладання російської мови.... крім того, наші викладачі російської мови не мають практичного досвіду і не знайомі з методикою викладання російської мови дорослим, які мають слабку підготовку. Тому ми вважаємо, що важливою умовою покращення роботи із іноземними студентами, передусім китайцями, є видання гарного підручника для китайців, які вивчають російську мову, та методичних вказівок, позаяк це б полегшило більш глибоке вивчення їх слабких сторін та організацію в національних земляцтвах» [38, с. 206]. Зазначу, що в Україні перша кафедра російської мови для іноземців була утворена у Київському державному університеті у 1951 р. [9, с. 11], а формування підготовлених викладачів для роботи з іноземцями з різних країн тривало наступні десятиріччя, що дозволило досягти значних успіхів у викладанні російської мови як іноземної [9, с. 25–34].

Поява китайських студентів стала серйозним випробуванням для радянської системи освіти – вони мали практично нульовий рівень російської мови, а відсутність методичного забезпечення та невідповідність викладачів для роботи з студентами з Піднебесної змушували «з коліс» створювати програми навчання. Так, не було власної бази для вивчення російської мови у сільгоспінституті,

для чого студенти виїздили на заняття до металургійного інституту. У зв'язку з цим пропозиція від керівника закладу полягала у прийнятті до закладу великих груп, щоб виправдати створення умов для вивчення російської мови, що не можливо було зробити для малих груп, або приймати студентів до «вишів» з гарними гуртожитками та навчальним ресурсом, чого, мабуть, не вистачало в сільгоспінституті [14, арк.48 (зворот)]. Водночас у ДМетІ також існували проблеми. Директор інституту назвав «однією з провідних задач» саме вивчення іноземцями російської мови. Заняття проводились на 1–3 курсах, особливе навантаження покладалось на 1 курс, після прибуття до вишу відбувалась перевірка знань з математики, фізики та хімії, щоб з'ясувати, наскільки іноземні абітурієнти готові до слухання лекцій разом із іншими студентами (знову ж таки російською мовою). Та найбільш складним завданням виявилася підготовка китайських студентів, які вперше прибули до ДМетІ у 1954 р., дуже погано знали мову, що змусило організувати посилену мовну підготовку з додатковими заняттями [13, арк. 61–62]. Найбільш оптимістичні оцінки стану вивчення російської іноземцями містить інформація ДГІ, в якій також відзначаються труднощі опанування російською румунами та угорцями, та, зважаючи на докладені викладачами зусилля, «навіть угорці на другий рік навчання вільно говорять російською мовою» [13, арк. 44].

Через труднощі з опанування мови практика спільного проживання у кімнатах із радянськими студентами мала вагоме значення. Крім того, з точки зору інтеграції до студентського життя та формування дружніх, довірливих відносин, практика спільного проживання у гуртожитках разом з «місцевими» студентами та участь у всіх заходах на рівні з іншими, виявилися також ефективним засобом навчання та налагодження контактів. У ВНЗ формувались також національні земляцтва [13, арк. 44; 14, арк. 17], які виконували важливу функцію адаптації та створення у студентських групах певного психологічного клімату в умовах проживання на чужині. Студенти-іноземці були об'єктом постійної уваги з боку партійних організацій вишів, відповідальних за рівень «політико-виховної роботи» з ними, яка мала забезпечити опанування основ марксизму-ленізму та усього спектру ідеологічної діяльності.

З усіх ВНЗ за рівнем матеріального забезпечення перші позиції серед інститутів міста посідав ДПТ: він мав (і дотепер зберігає), компактну територію, яка охоплювала увесь комплекс навчальних та житлових будівель, майстерень, мав власні хлі-

бопекарню, пральню, стадіон, кінотеатр, у цілому значну рекреаційну зону [13, арк. 78]. Розміщення у його гуртожитках відбувалось «з врахуванням інтересів студентів», коли іноземці проживали разом із місцевими студентами, але мали кімнати поряд із співвітчизниками, що зумовлювалось «необхідністю спільного харчування та звичкою до своїх національних страв». Для приготування цих страв продукти купувалися на ринках міста. Ця обставина була спричинена тим, що їдальні й буфети, якими іноземці користувалися на загальних підставах, не мали у меню національних страв, і у цілому «мало м'ясних продуктів, і майже немає молочних, і зовсім відсутні овочі протягом усього літа» [13, арк. 88–89]. Зауваження щодо національних страв міститься й у довідці сільгоспінституту, в якій зазначається, що студенти-іноземці, які проживали у гуртожитку інституту, харчувалися у їдальні, де, «страви національної кухні не готуються». А вже у наступному звіті відзначалось, що «за домовленістю із завідалею національні страви готуються та будуть готуватися». Можливо, ця зміна становища було відповіддю на вимоги з відділу обкому КПУ [14, арк. 48].

Щодо «харчових» проблем, то вони містяться у довідках обкому КПУ про обслуговування іноземних делегацій у місті у 1950-х рр.: ресторани, де харчували іноземних гостей, не були готові до їх запитів, лунали нарікання про відсутність овочів і фруктів навіть у сезон. Не відповідали належному рівню побутові умов прийому іноземців у готелях [24, с. 202–203]. Проблеми забезпечення якісними послугами іноземців супроводжували увесь період міжнародної активності СРСР, а в розгляді 1950-ті рр. вони були особливо складними для вирішення, зважаючи на попередні втрати внаслідок війни, відсутність досвіду обслуговування у регіонах, відсутність кадрів та коштів. Ці обставини накладали відбиток і на становище студентів-іноземців.

Варто підкреслити, що керівництво вишів намагалося забезпечити для іноземних студентів максимальний побутовий комфорт [14, арк. 28; 15, арк. 17]. У документах підкреслюється, що «іноземці були забезпечені кращими кімнатами, а їх сусідками були члени КПРС» [14, с. 47]; «розміщені у кімнатах нового гуртожитку, де була їдальня» [13, арк. 63]. Іноземні студенти мали право на медогляд, медичне обстеження та лікування, чому усі виші приділяли увагу. ДГІ мав можливість надання санаторного лікування, зокрема на літній час з метою оздоровлення: студент з Кореї на 2 місяці був влаштований у санаторій Ялти [13, арк. 46].

Особливості опікування іноземними студентами зумовлювались необхідністю посиленої постійної до них уваги. Крім того, їх самостійне пересування просторами СРСР було забороненим. Це загострювало проблему організації дозвілля, яке наповнювалось не тільки значним ідеологічним змістом, а й мало сприяти адекватному психологічному стану студентів, які відвідували батьківщину один раз на рік під час літніх канікул. Тому поставало завдання не тільки виконати програму навчання, а й залучити іноземців до громадської діяльності, урізноманітнити дозвілля із врахуванням практики колективного спілкування: студенти з усіх країн брали участь у спільних заходах інститутів чи факультетів. Так, у ДІБІ організація «політико-виховної роботи» передбачала «екскурсії на великі будівництва та підприємства», «постачання суспільно-політичною літературою та белетристикою», «систематичні культпоходи в кіно, театри, музеї міста...» [14, арк. 20]. Найбільш розлога довідка про громадське та культурне життя іноземних студентів належить ДІПІ, де їх було найбільше: вони співали у хорі, танцювали, відвідували спортивні секції та змагання, (деякі мали спортивні розряди), проводили вечори дружби у Палаці студентів [13, арк. 64]. Останній відкрився у 1951 р. після значної відбудови та оновлення у колишньому палаці катеринославського намісника Григорія Потьомкіна. Вражаюче за масштабами та красою оздоблення приміщення стало не тільки окрасою міста, центром студентського життя, а й важливим об'єктом демонстрації для іноземців. Студенти всіх закладів виїздили на екскурсії до Дніпродзержинська, Запоріжжя, рідше – у села області, де демонструвались переваги радянської економіки та способу життя [15, арк. 6; 14, арк. 27]. У практиці відвідування іноземними гостями певних міст та областей України у вказаний час впроваджується перелік показу об'єктів для іноземців, які мали забезпечити якість радянської «вітрини» [24, с. 202]. Мали місце й екскурсії студентів до Ленінграда [13, арк. 44]. Резонансною подією власне для студентського життя став міжнародний фестиваль молоді у Москві 1957 р., куди були делеговані українські та іноземні студенти з Дніпропетровська [7].

Довідка про готовність навчальних закладів міста до навчального 1955–1956 року дозволяє уявити загальні умови, у яких мали отримувати освіту й студенти з-за кордону. Основне питання, яке вирішували партійні органи та керівництво вишів, – забезпечення набору: планувалося прийняти понад 7,6 тисяч студентів на денне та

вечірнє відділення, а включно із училищами та технікумами – 11,5 тис., при цьому потенційних 10 тис. абітурієнтів прийняти було неможливо через нестачу ресурсів закладів [15, арк.4]. Проблеми, які відзначались у довідці, стосувались стану готовності практично усіх вишів. Зокрема, у сільгоспінституті відзначалась неукомплектованість кваліфікованими викладачами, гостра нестача кандидатів та докторів наук; в інститут іноземних мов – ще більша нестача підготовлених фахівців: на 5-ти кафедрах був тільки 1 кандидат наук, жоден викладач за останні роки не мав публікації; медичний інститут також мав «кадровий голод» [15, арк. 7–8]. Жоден ВНЗ не мав готових планів політико-виховної роботи, які були невід'ємною складовою підготовки студентів у радянських навчальних закладах. Фактом було застаріле навчальне та дослідне обладнання, у цілому його відсутність на кафедрах, лабораторіях та майстернях [15, арк. 9].

Складність становища полягала також у тому, що залишались незавершеними ремонтні та будівельні роботи у гуртожитках, навчальних корпусах, їдальнях, квартирах для викладачів, що стосувалось безпосередньо інститутів, які приймали іноземців, – гірничого, металургійного, інженерно-будівельного. Зазначалось, що виші не забезпечено опалювальними засобами [15, арк. 11]. Виникали труднощі й іншого, об'єктивного, характеру. Так, директор ДІБІ зауважував у довідці до обкому КПУ: «Необхідно, щоб інститут своєчасно отримував інформацію про прибуття студентів, щоб знайти викладачів російської мови, замовити підручники та забезпечити їх житлом. Важливо, щоб студенти прибували на початок семестру, оскільки для них складно включитися у роботу посеред семестру» [15, арк. 21].

В області на початок 1950-х рр. працювали 32 технікуми, з яких іноземці навчались у двох. У «Звіті про використання засобів на утримання громадян зарубіжних країн, які навчаються» за 1958 р. йдеться про 11 корейських студентів у Дніпропетровському індустріальному технікумі та одному в індустріальному технікумі у Кривому Розі, про 2-х в'єтнамців у гірничо-металургійному технікумі, навчання яких забезпечувалось коштами раднаргоспу [17, арк. 4].

Історія іноземних студентів у Дніпропетровську не обмежується розглянутими аспектами, які мали підкреслити його місце як навчального осередку для іноземців. Приклади особистих відносин за межами академічних груп знаходимо в документах Дніпропетровського раднаргоспу

за квітень 1959 р., у переддень закриття міста: у довідці відділу зовнішніх зносин раднаргоспу йдеться про надання роботи на один рік на заводі ім. Петровського студенту ДМетІ з Болгарії Янакі Димитрову до завершення навчання його дружини [16, арк. 115]. Зустрічаємо фіксацію випадку неетичної поведінки (не уточнюється, про що мова) студентки ДІБІ з Польщі, після чого її за клопотанням посольства, перевели до Харківського інженерно-будівничого інституту [14, арк. 28].

Залучені джерела не розкривають зміст відносин між студентами з різних соціальних чи національних груп, враження студентів, що, власне є темою окремого дослідження, наприклад, усно-історичного змісту. Так, О. Шевченко наводить спогади колишнього випускника ДГІ 1950-х рр. з Китаю – Чжу Сюня, який «певний час очолював Міністерство геології і корисних копалин Китаю, обіймав посаду генерального секретаря Народної політичної консультативної ради Китаю, був членом ЦК КПК 12-го, 13-го і 14-го скликань. Нині є почесним головою Спілки випускників українських вишів, активно бере участь у підтримці двосторонніх дружніх відносин між країнами...», та який відзначив, «що навчання в Україні стало для нього цінним життєвим досвідом, заклало міцну основу для його кар'єри в геологорозвідувальній сфері» [39].

Рішення про закриття міста для перебування іноземців у вересні 1959 р. передбачало переведення студентів усіх навчальних закладів до інших міст [18, арк. 22]. Дніпропетровськ на майже 30 років був позбавлений можливості «особистих» контактів з іноземцями, та практично втратив напрацьований досвід роботи з іноземними студентами. Хоча економічний ресурс регіону нарощував оберти у міжнародних економічних зв'язках.

Висновки. Дніпропетровськ став важливою складовою у системі навчання іноземних студентів протягом 1950-х рр., до закриття міста у 1959 р. Головні чинники, які забезпечили його місце у процесі підготовки фахівців для країн Східного блоку та Азії, – наявність значного навчального та наукового ресурсу, який в умовах пізньосталінської доби, у цілому вдалось відносно швидко відновити, вагоме місце у промисловому розвитку України та СРСР та формування навчально-виробничої бази, що дозволяло поєднувати теоретичне та практичне навчання, значна підтримка з боку московського керівництва як на рівні угод так і матеріального забезпечення іноземних студентів, що зменшувало навантаження на міський ресурс, але визначало пріоритетність у ставленні до зарубіжного студентства. Водночас проблеми надання відповідного якісного ресурсу супроводжували роки навчання іноземців: не вистачало кваліфікованих викладачів, методичного забезпечення дисциплін, передусім для вивчення російської мови. З іншого боку, це сприяло розвитку освітніх методик для іноземців, впровадженню результатів наукових досліджень українських фахівців у світову практику, більш глибокій інтеграції міста у міжнародні зв'язки.

Перспективи дослідження полягають у створенні комплексного бачення історії міста у контексті міжнародних відносин часів тоталітаризму, включенні до неї результатів усної історії, інформації локальних архівів (передусім ВНЗ), у цілому проведенні глибокої евристичної роботи, зокрема за кордоном, що дозволить з'ясувати бачення ситуації з іншого боку, оцінку радянської системи освіти, сприйняття «радянського» тощо. Водночас є можливість створення компаративних досліджень з урахуванням досвіду інших міст України, де навчалися студенти-іноземці.

Список літератури:

1. Алексеев А. А. Подготовка кадров специалистов для стран-членов СЭВ в высших учебных заведениях СССР (1949–1980 гг.). Автореф. дис. ... к.и.н. Москва, 1984. 22 с.
2. Андросова Д. Н. Обучение иностранных студентов в СССР в середине 1950-х–1960-х гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 2012. URL : <https://www.disscat.com/content/obuchenie-inostrannykh-studentov-v-sssr-v-seredine-1950-kh-1960-kh-gg/read> (дата звернення: 8.07.2020).
3. Академії будівельних кадрів – 75 років. Нариси історії Придніпровської державної академії будівництва та архітектури / Г. Г. Кривчик ; під ред. В. І. Большакова ; ПДАБА. Дніпропетровськ: ЕНЕМ, 2005. 416 с.
4. Белов В. А. Подготовка кадров для зарубежных стран в советских вузах. Калининград: Изд-во ЮГУ, 2003. 268 с.
5. Большаков В. И., Тубольцев Л. Г. Исторические вехи работы Института черной металлургии НАН Украины. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/143903/01-Bolshakov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.07.2020)
6. Британ В. Т., Ткач Л. М. Сторінки історії ДМетІ–НМетАУ : навч. посібник. Дніпро : НМетАУ, 2016. 112 с.

7. Встреча друзей. Днепровская правда. 1957. 26 октября.
8. Государственная металлургическая академия Украины: История становления вуза и развития его научно-педагогических школ (К 100-летию начала подготовки инженеров-металлургов) / Ред. Ю. Н. Таран-Жовнир. Днепропетровск : Пороги, 1999. 314 с.
9. Груцяк В. И. Развитие системы довузовского образования иностранных граждан в Украине : [монография]. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2011. 91 с.
10. Гущина А. И. Развитие международной деятельности НГТУ (НЭТИ) в 1953–1992 гг. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Новосибирск, 2006. URL : <https://www.dissercat.com/content/razvitie-mezhdunarodnoi-deyatelnosti-ngtu-neti-v-1953-1992-gg> (дата звернення: 8.07.2020).
11. Даниленко В. М., Сохань П. С. Украинская ССР в научно-техническом сотрудничестве стран социализма. 1945–1970. Киев: Наукова думка, 1988. 248 с.
12. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп. 4. Спр. 221. 186 арк.
13. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп. 27. Спр. 132. 115 арк.
14. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп. 27. Спр. 133. 97 арк.
15. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 19. Оп. 29. Спр. 114. 60 арк.
16. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4521. Оп. 2. Спр. 2198. 209 арк.
17. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4521. Оп. 2. Спр. 2464. 36 арк.
18. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 4530. Оп. 2. Спр. 2427. 260 арк.
19. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М.: Наука, 1980. Т. 10 (январь 1950 – декабрь 1955 гг.). 552 с.
20. Іваницький М. Н. Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України з країнами народної демократії. Київ. [Б. в.], 1957. 33 с.
21. Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899–2009): монографія / за заг. ред. Г. К. Швидько. Дніпропетровськ : НГУ, Ліра, 2009. 504 с.
22. Історія міста Дніпропетровська / За наук. ред. А. Г. Бolečуха. Дніпропетровськ : Грані, 2006. 596 с.
23. Каковкіна О. М. Буденність українсько-болгарських економічних зв'язків 50-80-х рр. ХХ ст. (на прикладі розвитку відносин у металургійній галузі). Слов'янський вісник: Зб. наук. праць. Серія «Історичні та політичні науки». Вип. 13. Рівне, 2012. С. 46–51.
24. Каковкіна О. М. Іноземні делегації у Дніпропетровську та області у 1945–1959 рр. / *Roxolania Historica = Historical Roxolania: наук. зб. / редкол.: Ю. А. Святець (гол. ред.) та ін.* Дніпро: Ліра, 2019. С. 183–205.
25. Коннеллі Дж. Поневолений університет. Советизація вищої освіти у Східній Німеччині, Чехії та Польщі. 1945–1956 / Ред. В. В. Кравченко, Л. О. Радченко; пер. Я. В. Кравченко, Я. В. Одиноць, І. Є. Склокіна. Харків: ФО-П Рибалка Д.Л., 2011. 542 с.
26. Международные связи нашего экономического района. Днепровская правда. 1957. 29 декабря.
27. Менг Хін. Історія науково-технічного співробітництва між УРСР та КНР у 50–80-х рр. ХХ ст. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2003. Вип. 70. С. 161–163.
28. Обучение иностранных студентов и стажёров в СССР и за рубежом: Библиографический указатель / сост. Г. С. Филиппова. Москва: Изд-во УДН, 1979. 89 с.
29. Продукція Дніпропетровщини йде в 36 країн світу. Зоря. 1957. 18 грудня.
30. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Луганськ, 2001. 20 с.
31. Советский Союз – Народная Польша. 1944–1974. Документы и материалы. Москва: Политиздат, 1974. 534 с.
32. Советско-болгарские отношения. 1948–1970. Документы и материалы. Москва: Политиздат, 1974. 640 с.
33. Советско-болгарские отношения и связи. Документы и материалы. Москва: Наука, 1986. Т. II (сентябрь 1944 – декабрь 1958 гг.). 768 с.
34. Советско-китайские отношения. 1917–1957 : сб. документов. Москва: Политиздат, 1959.
35. Советско-китайские отношения. 1952 – 1955. М.: КнигоГрад, 2015. 338 с.
36. Советско-венгерские отношения. 1948–1970. Документы и материалы. Москва: Политиздат, 1974. 726 с.
37. Советско-чехословацкие отношения. 1945–1960 гг. Документы и материалы. М.: Политиздат, 1972. 556 с.
38. Сохань П. С. Социалистический интернационализм в действии. Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1945–1965 гг. Киев : Наукова думка, 1969. 244 с.

39. Шевченко О. Китайські випускники вишів УРСР та їхній внесок у розвиток КНР. Україна-Китай. 2019. №3 (17). URL : <https://sinologist.com.ua/shevchenko-o-kytajska-vypusknyky-vyshiv-ursr-ta-yihnij-vnesok-u-rozvytok-knr/> (дата звернення: 13.07.2020)

40. Шмоніна Т. А., Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні аспекти науково-природничої підготовки іноземних студентів на підготовчих факультетах. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. 168 с.

Kakovkina O.M. DNIPROPETROVSK AS A TRAINING BASE FOR FOREIGN STUDENTS IN THE 1950S

The article examines Dnipropetrovsk as a training base for foreign students during the 1950s, in the context of the period 1945–1959, from the end of World War II to the granting to the city the status of a “conditionally closed”. The latter implied its closure for the entry of foreigners, with the exception of a special permit. This circumstance actually led to the exclusion of this period of its history from the practice of scientific research, devoted to the place of Dnepropetrovsk in international relations, in particular, the foreign students’ training. The research was based on published sources, first of all, documents disclosing the international legal conditions for the teaching and staying of students from the countries of the Eastern Bloc and Asian countries in USSR higher educational institutions, as well as unpublished sources of the State Archives of the Dnipropetrovsk Region, which made it possible to reveal certain issues of teaching and staying foreign students from Bulgaria, Romania, Hungary, Poland, China, Korea, Mongolia. The importance of the city for foreign specialists’ training, priority areas of teaching, a list of institutions for training, features and problems of the training process are determined. The microhistorical approach used in the study made it possible to reconstruct a separate fragment of the history of a significant scientific and industrial center of Ukraine. It was found that the first students arrived at the city’s universities in 1949, and were there until the last day at the time of the closure order; the largest number of them was received by the Mining Institute, which had the most prepared scientific and material base for it; in the educational system, according to the number of students, there were also transport, civil engineering and agricultural institutes, which were not ready to fully provide both educational and everyday needs. At the same time, staying of foreign students stimulated the search for new teaching methods, communication practices at different levels, as daily and official, formed a certain international image of the city.

Key words: Dnipropetrovsk, UkrSSR, international relations, foreign students, training.